

(1) דברים לב' מג' – הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו.

(2) דעת זקנים (שם) – וזהו שאמר הכתוב (תהלים קי"ו) "ידין בגוים מלא גויות", שעתידי הקב"ה שיאמר לאומות למה שפכתם דמן של ישראל, והם ירצו לכפור שלא עשו כך, והקב"ה מראה להם מלבושיו שהוא "מלא גויות" פירוש גופי הקדושים, ולא יוכלו לכפור, ואז ידין לכל אחד כדין שעשה לישראל (מדרש תהלים ט' יג'). וזהו שייסד הפייטן (יוצר ליום ראשון של ראש השנה) "התאזר בקדושים", וכן בעקידה (סליחות לערב ר"ה מנהג אשכנז) "אל דמי לדמי... גם בפורפירא מלא גויות."

(3) מגילה לא. – ביוה"כ קורין אחרי מות ומפטירין כי כה אמר רם ונשא ובמנחה קורין בעריות ומפטירין ביונה.

(4) דרשות הר"י אבן שועיב דרשה ליום כיפור – למדנו מזה הענין כי השם מלא רחמים ואפילו שהיו גוים ועושי חמס גדול, קיבל השם תשובתם, כל שכן אנו עם מרעיתו וצאן ידו שיחמול ויקבל אותנו בתשובה. ועוד יש לנו לדון קל וחומר אם הגויים ערלי לב לעשות תשובה ועושי, כל שכן אנו מולי לב ורחמנים ורכי לב שיש לנו לחזור בתשובה בכל עת כל שכן בזה היום הקדוש מוכן לכך שקיבל בו כמה קדושות.

(5) מביט בית אלוקים שער תשובה פי"ד – אבל האומות שאין להם עול על צוארם כי אם שבע מצות בני נח לבד, שאין בקיומן קושי, צריכים להיות זהירים בהם. ואם יעברו, לא תועיל תשובתם אלא שלא יענשו בזה העולם כנזכר, כי התשובה היא מצוה נמנית בכלל רמ"ח מצות עשה, שהיא לישראל לבד, שהם נצטוו לשוב בתשובה ולהתודות לפני האל – ליתברך."

(6) רמ"ע מפאנו בעשרה מאמרות (עה"פ דברים ו' י' "ומשלם לשונאיו אל פניו להאבדו") – עוד יפורש הכפל בפסוק באופן אחר. הרישא מיירי במושגי אומות העולם, לשונאיו, כל זמן שעומדים במרדם, אל פניו, ולא נעשו גרי צדק. כי אין תשובה מספקת לאומות, כי היא מצות עשה שנתחייבו בה בני ישראל על צד החמלה, ונלוח גר צדק עליהם.

(7) רמב"ן (עה"ת שמות ו' ג') – הוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. כך פרעה הרשע, כיון ששיגר הקב"ה אצלו חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקב"ה, אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך.

(8) מביט בית אלוקים תשובה פי"ז – ולזה אפשר שיחטא אחד מהם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיהיה הפרעון שימנע האל – ליתברך ממנו דרכי התשובה, וכמו שכתב הרב ז"ל. אבל לישראל אי אפשר שנאמר זה, כמו שכתבתי למעלה. וכן לא מצינו בישראל, לא כלל ולא פרט, בפירוש שחזק האל – ליתברך לב איש שלא יוכל לחזור בתשובה וכו'.

(9) רמב"ם הלכות תשובה ו' ג' – ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין לפני דיין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאים שעשה וכו'. לפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה וכו'.

בענין תשובה של עכו"ם

(א) כתיב בפרשת האזינו: "הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו" (דברים ל"ב, מ"ג). ופירוש הפסוק הוא, שהגוים ירננו את כלל ישראל, כי הקב"ה יקום את דם עבדיו, וגם ינקום את נקמת כלל ישראל מן הגוים, ועל ידי נקמתו יכפר על אדמתו ועל עמו, עיין רש"י שם.

(ב) ופרשה זו בדרך כלל נקראת בשבת שובה. ועיין בדעת זקנים מבועלי התוספות, שביאר שפסוק זה הוא כמקור הן לפיוט של ראש השנה והן לסליחות של ערב ראש השנה, וז"ל "וזהו שאמר הכתוב (תהלים ק"י, ו') 'ידין בגוים מלא גויות', שעתיד הקב"ה שיאמר לאומות למה שפכתם דמן של ישראל, והם ירצו לכפור שלא עשו כך, והקב"ה מראה להם מלבושיו שהוא 'מלא גויות', פירוש גופי הקדושים, ולא יוכלו לכפור, ואז ידין לכל אחד בדין שעשה לישראל (מדרש תהלים ט', י"ג). וזהו שייסד הפייטן (יוצר ליום ראשון של ראש השנה) 'התאזר בקדושים', וכן בעקידה (סליחות לערב ר"ה מנהג אשכנז) 'אל דמי לדמי... גם בפורפירא מלא גויות'." ומבואר מדבריו, דענין נקמת דם עבדיו שייך בעצם ליום הדין, דבשעה שהקב"ה דן את כל באי עולם, בכלל הדין הוא גם הדין על דם ישראל שנשפך בידי האומות. ולכן מצינו שענין זה נתקן הן בפיוט ראש השנה והן בסליחות של ערב ראש השנה, דהזכרת דם הקדושים ונקמתם היא גופא חלק מענין הדין של ימים אלו.

(ג) ויש לחקור, מה יהיה הדין אם אותם גוים ששפכו דם של ישראל יעשו תשובה האם הקב"ה יקבל את תשובתם, וממילא לא יקום את דמינו מהם, או דלמא כל ענין התשובה והסליחה הנובעת ממנה הוא חסד מיוחד שניתן לכלל ישראל, אבל לאומות העולם לא

ניתן מהלך זה של תשובה וסליחה באותה מידה. ונמצא דיש לעיין אם ההבטחה של "כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו" היא דין מוחלט שאינו מתבטל אפילו על ידי תשובת האומות, או שגם בזה שייכת תשובה המפקיעה את העונש והנקמה.

(ד) וכנראה שיש בזה עכ"פ ג' שיטות בדברי הראשונים בענין זה. במסכת מגילה (לא). איתא שבמנחה ביום הכיפורים מפטירין ביונה, וצ"ב בטעם קריאה זו. ועיין בדרשות הר"י אבן שועיב, תלמיד הרשב"א, בדרשה ליום הכיפורים, שביאר שקריאת יונה באה לעורר אותנו לתשובה, שאם הקב"ה מקבל את תשובת הגוים, כל שכן שיקבל את תשובתנו, וז"ל "למדנו מזה הענין כי השם מלא רחמים ואפילו שהיו גוים ועושין חמס גדול, קיבל השם תשובתם, כל שכן אנו עם מרעיתו וצאן ידו שיחמול ויקבל אותנו בתשובה. ועוד יש לנו לדון קל וחומר אם הגוים ערלי לב לעשות תשובה ועושין, כל שכן אנו מולי לב ורחמנים ורכי לב שיש לנו לחזור בתשובה בכל עת כל שכן בזה היום הקדוש מוכן לכך שקיבל בו כמה קדושות." ומשמעות דבריו היא שיש גם לאומות העולם דין תשובה, ושייך ללמוד קל וחומר מתשובתם לתשובת ישראל, ומשמע לכאורה שתשובתם היא תשובה גמורה שיש בכוחה להביא למחילה.

אכן עיין במב"ט, בית אלוקים שער התשובה פרק י"ד, שנקט באופן אחר. לדבריו, כיון שאומות העולם אינם מצווים אלא בשבע מצוות בני נח, שאין קושי כל כך בקיומן, אין תשובתם מועילה לגמרי כתשובת ישראל. תשובתם מועילה להצילם מעונש בעולם הזה, וכמו שמצינו באנשי נינוה, אבל לענין העונש בעולם הבא אין תשובתם מועילה באותו אופן, מאחר שעצם מצות התשובה ניתנה לישראל. וז"ל "אבל האומות שאין להם עול על צוארם כי אם שבע מצוות בני נח לבד, שאין בקיומן קושי, צריכים להיות זהירים בהם. ואם יעברו, לא תועיל תשובתם אלא שלא יענשו בזה העולם כנזכר, כי התשובה היא מצוה נמנית בכלל רמ"ח מצות עשה, שהיא

לישראל לבד, שהם נצטוו לשוב בתשובה ולהתודות לפני הא-ל יתברך. ומבואר מדבריו שאף שיש מושג של תשובה אצל אומות העולם, אין תשובתם כתשובת ישראל, אלא כוחה מוגבל יותר, ורק בישראל ניתנה מצות תשובה בשלימותה המביאה למחילה גמורה.

ושיטה שלישית מצינו בדברי הרמ"ע מפאנו בעשרה מאמרות, דס"ל שבדרך כלל אין תשובה מועילה לאומות העולם, ורק גר צדק שנלווה לכלל ישראל שייך לדין תשובה. וז"ל (על הפסוק "ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו" דברים ז', י) "עוד יפורש הכפל בפסוק באופן אחר. הרישא מיירי במושג אומות העולם, לשונאיו, כל זמן שעומדים במרדם, אל פניו, ולא נעשו גרי צדק. כי אין תשובה מספקת לאומות, כי היא מצות עשה שנתחייבו בה בני ישראל על צד החמלה, ונלווה גר צדק עליהם." ומבואר מדבריו דעצם כח התשובה הוא מעלה מיוחדת שניתנה לישראל, ומי שאינו בכלל ישראל אינו שייך בה, ורק גר צדק שנכנס תחת כנפי השכינה נכלל אף הוא במתנת התשובה.

ויוצא שיש בזה שלש שיטות. לדעת הר"י אבן שועיב, גם לאומות העולם יש תשובה גמורה, עד ששייך ללמוד קל וחומר מתשובת נינוה לתשובת ישראל. לדעת המבי"ט, יש לאומות העולם כח מסוים של תשובה, אבל אין תשובתם כתשובת ישראל, והיא מועילה רק שלא יענשו בעולם הזה. ולדעת הרמ"ע מפאנו, אין תשובה מועילה לאומות העולם כלל, ורק גר צדק שנלווה לישראל שייך בדין תשובה.

ה) ולפי זה יש לדון לענין האומות ששפכו דמם של ישראל, אם יכולים הם לעשות תשובה באופן שלא יענשו על מעשיהם. דלשיטת הרמ"ע מפאנו לכאורה פשוט שאין להם תשובה כלל, ולשיטת הר"י אבן שועיב לכאורה שייך בהם תשובה גמורה, ואפשר שאם ישובו בתשובה שלימה לא יענשו. ולשיטת המבי"ט יש לדון, שאפשר שתועיל תשובתם שלא

יענשו בעולם הזה, אבל לעתיד לבוא עדיין יענשו על מעשיהם.

אמנם באמת אפשר לומר דלכו"ע סוף סוף יענשו, והקב"ה יקום את דמינו, דכמו שמצינו בהרואי בית דין, שאף אם יעשו תשובה אין בית דין נפטרים מלהענישם, כך אפשר לומר גם כאן, דאף אם נאמר שיש לאומות שייכות לתשובה והקב"ה מקבל את תשובתם, מכל מקום אין התשובה מפקיעה בהכרח את עצם העונש המגיע להם על שפיכות דמים. ואם כן, יתכן שכל נידון הראשונים הוא לענין קבלת התשובה ומחילת החטא כלפי שמיא, אבל אין מזה הכרח שהעונש עצמו יתבטל.

ו) ובאמת יש לדון מצד אחר, דאף אם נאמר שבעצם שייכת תשובה אצל אומות העולם, מכל מקום אפשר שהקב"ה יעכב מהם את אפשרות התשובה כדי להענישם על מעשיהם. וכעין זה מצינו אצל פרעה, שלאחר שהרשיע והכביד את לבו שוב ננעלה בפניו דרך התשובה. וכך ביאר הרמב"ן על התורה (שמות ו', ג'), וז"ל "הוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. כך פרעה הרשע, כיון ששיגר הקב"ה אצלו חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקב"ה, אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך." ולפי זה אפשר לומר, שאף אם מצד עצם הדין היתה יכולה תשובה להועיל גם לאומות העולם, מכל מקום לאחר שהרבו לחטוא בשפיכות דמם של ישראל, אפשר שייענשו בכך שדלת התשובה תינעל בפניהם, כדי שיוכל הקב"ה לפרוע מהם את אשר עשו.

ויש לעיין עוד ביסוד זה, שהקב"ה מונע מן האדם את דרכי התשובה כדי להענישו, אם דבר זה שייך רק באומות העולם, וכמו שמצינו אצל פרעה, או שמא שייך דבר זה גם בבני ישראל רח"ל. והמבי"ט נקט שדבר זה מצינו רק אצל אומות העולם, אבל בישראל אין הקב"ה מעניש את האדם בכך שימנע ממנו את אפשרות התשובה. וז"ל בבית אלוקים, שער התשובה פרק י"ז, "ולזה אפשר שיחטא אחד

ואילו מדברי הרמב"ם משמע שאפשר, רח"ל, שדבר זה יהיה שייך גם בישראל.

מהם הטא גדול או חטאים רבים, עד שיהיה הפרעון שימנע הא-ל יתברך ממנו דרכי התשובה, וכמו שכתב הרב ז"ל. אבל לישראל אי אפשר שנאמר זה, כמו שכתבתי למעלה. וכן לא מצינו בישראל, לא כלל ולא פרט, בפירוש שחזק הא-ל יתברך לב איש שלא יוכל לחזור בתשובה וכו'." ומבואר מדבריו שיש בזה חילוק יסודי בין ישראל לאומות העולם. אצל אומות העולם יתכן שעצם העונש על ריבוי החטאים הוא סילוק האפשרות לשוב, אבל אצל ישראל אין דרך התשובה ננעלת בפניהם באופן זה, ואף לאחר שחטאו עדיין נשארת להם האפשרות לחזור בתשובה.

אכן עיין ברמב"ם, שמשמע לכאורה שלא כדברי המבי"ט. דהרמב"ם הביא יסוד זה בהלכות תשובה ולא חילק בזה בין עכו"ם לישראל, ואדרבה, כל דבריו שם נאמרו במסגרת הלכות תשובה השייכות לישראל. ומשמע מדבריו שאפשר, רח"ל, שדבר זה יהיה גם אצל בן ישראל, שלא כדברי המבי"ט. וז"ל הרמב"ם בהלכות תשובה (ו', ג') "ואפשר שיחטא אדם טא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין לפני דין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאכד בחטאים שעשה וכו'. לפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה וכו'." ומבואר לכאורה בדבריו שאין מניעת דרכי התשובה דין מיוחד באומות העולם, אלא הנהגה שיכולה להיות שייכת אף בישראל כאשר הרבה האדם לחטוא עד שנתחייב בעונש זה.

ז) ויוצא מכל הנ"ל שיש ג' שיטות בדין תשובת עכו"ם. לדעת הר"י אבן שועיב יש להם תשובה גמורה, לדעת המבי"ט יש להם תשובה רק לענין שלא יענשו בעולם הזה, ולדעת הרמ"ע מפאנו אין להם תשובה כלל, ורק גר צדק שייך בדין תשובה. ועוד יוצא שיש ב' שיטות אם שייך שהקב"ה ימנע מישראל את דרכי התשובה כעונש. לדעת המבי"ט דבר זה שייך רק באומות העולם, אבל לא בישראל,